

Neft-kimya müəssisələrinin iqtisadi potensialı və ondan istifadənin təşkilinin nəzəri-metodoloji məsələləri

D.Ə. Əmiraslanova, i.ü.f.d.

Sumqayıt Dövlət Universiteti

e-mail: dilare.amiraslanova@mail.ru

Açar sözlər: iqtisadi potensial, müəssisə, inkişaf, səmərə, resurs, istehsal.

DOI.10.37474/0365-8554/2021-10-49-54

Экономический потенциал нефтехимических предприятий и теоретико-методологические вопросы организации его использования

D.A. Amiraslanova, d.f.s.

Сумгайтский государственный университет

Ключевые слова: экономический потенциал, предприятие, развитие, эффективность, ресурсы, производство.

При принятии управленческих решений по выбору стратегии развития предприятия, определении конкурентного преимущества, формировании условий устойчивой деятельности и развития предприятия используется та или иная характеристика предприятия. Среди них, понятие "потенциал" является еще более важным. В научно-теоретическом аспекте понятие потенциала используется на уровне экономики страны в целом, отрасли, региона, а также на уровне предприятия. Концепция потенциала в целом рассматривается как набор детерминант, создающих потенциал, который может включать экономический, ресурсный, производственный, финансовый, стратегический, рыночный и др. В связи с этим в статье отражено определение методологических аспектов подходов к понятию экономического потенциала нефтехимических предприятий, являющихся одной из ведущих отраслей экономики страны, а также определение, анализ и оценка системы показателей, характеризующих эффективность использования экономического потенциала.

Economic potential of petrochemical enterprises and theoretic-methodological issues of organization of its usage

D.A. Amiraslanova, PhD in Ec. Sc.

Sumgayit State University

Keywords: economic potential, enterprise, development, efficiency, resources, production.

In making management decisions on the selection of development strategy of an enterprise, on the definition of competitive advantage, as well as on formation of conditions of steady activity and advancement of the enterprise, the same characteristics of business unit is used. "Potential" concept among them is more significant. In scientific-theoretic aspect, the concept of potential is used on the level of a country's economy in whole, field, region, as well as on the level of an enterprise.

The idea of potential as a whole is considered as a set-determinant creating potential, which may include economic, resource, production, financial, strategic, market etc. In this view, the paper reflects the specification of methodological aspects of approaches to the economic potential of petrochemical enterprises, which are one of the leading spheres of a country's industry, as well as the definition, analysis and evaluation of a system of parameters characterizing efficiency of economic potential.

Təsərrüfatın bazar münasibətlərinə köklənməsi və ölkə iqtisadiyyatı artımının sosial-siyasi istiqamətliyi bütün təsərrüfat subyektlərinin aktivləşdirilməsinə tələb edir. Bu ilk növbədə ölkənin real sektoruna aiddir. İqtisadi artım amilləri çox aspektlidir, belə ki, bunlar milli, regional, sahə və müəssisə səviyyəsində təyin edilir. Məhz bütün bunlar menecmentdən operativ idarəetmə qərarlarının qəbulunu və müəssisənin dəyişən xarici mühitə adaptasiyasını tələb edir. Məsələnin məğzində isə aşağıdan, yəni müəssisədən başlayaraq milli səviyyəyə qədər iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafını təmin etmək durur.

İnkişaf və artım məfhumları arasında, onların daxili məzmununun təyin edilməsi baxımından xeyli fərqlər mövcuddur [1]. Belə ki, inkişaf, ümumi halda təkmilləşdirmə məqsədilə potensial imkanların reallaşdırılması deməkdir. Bununla belə, dialektik baxımdan inkişaf (hərəkət, dəyişmə və s.) dedikdə hərəkətin həm mənfə, həm də müsbət istiqamətli vektoru başa düşülür. Yəni bu o deməkdir ki, məsələn, cəmiyyətin bütün problemlərini elm və texnikanın dayanmadan təkmilləşdirilməsi ilə həll etmək olmaz. Belə ki, texniki tərəqqinin imkanları da sərhədsiz deyildir, hər bir yenilik özünün son həddinə malikdir, hazırlanan çox təkmil texnologiya isə artan əlavə xərclər tələb edir. Dayanıqlı inkişafın şərtlərindən biri olan təbiəti mühafizə baxımından, hər yeni yaradılan texnika isə insan "səhvlərini" artırır ki, bu da sonradan dağıdıcı effekta gətirib çıxara bilər.

Ümumiyyətlə "inkişaf" dedikdə aşağıdakılar başa düşülür: prosesin birindən, daha təkmil digərinə; köhnə keyfiyyət vəziyyətindən, yenisinə; sadədən mürəkkəbə; aşağıdan yuxarıya keçmə [2, 3].

İnkişafın elə səviyyəsi dayanıqlı sayılır ki, resursların istehlakı azalır, müəssisənin potensialından istifadə səmərəliliyi nəticəsində isə davamlı

inkışafı saxlamaq mümkün olur.

İqtisadi potensial məfhumuna yanaşmaların metodoloji aspektləri

Potensial məfhumu ilə bağlı iqtisadi ədəbiyyatda müxtəlif fikirlər mövcuddur [4]. Bu, əsasən "potensial" kateqoriyasının iqtisadi məzmununun başa düşülməsi ilə əlaqədardır.

"Potensial" termini latınca "potentia" sözündən əmələ gəlmiş – imkan, güc deməkdir. Bununla belə, həmçinin bu sözün XIX əsrdə fransız dilində "potensial", latın dilində "potensialis" ("potens" sözündən əmələ gəlmiş) sözlərindən götürülmüş, hərfi mənada "mümkün olmaq" kimi işlənir [5]. "Potensial" termininin geniş traktovkası, onun elmin müxtəlif sahələrinə və insan fəaliyyətinə tətbiqinə imkan verir, bu zaman hansı qüvvə, güc, vəsait, ehtiyat və mənbələrdən söhbət getdiyini müəyyənləşdirmək zərurəti yaranır.

Potensial təkcə resursları deyil, həm də "imkan" özündə birləşdirir. Belə ki, bəzi tədqiqatçıların fikrincə, potensial ictimai istehsal sisteminin əldə olunan inkışaf səviyyəsini səciyyələndirir [6]. Başqaları hesab edir ki, inkışaf səviyyəsini qiymətləndirmək üçün həm əldə olunan potensial, həm də perspektiv potensial istifadə oluna bilər [7]. Əldə olunan potensial ya əsas fondlar və sahənin (müəssisə) ümumi məhsulunun kəmiyyətinin məcmusu ilə, ya da ölkənin istehsal aparatının potensial imkanlarından istifadə dərəcəsi və məhsuldar qüvvələrin faktiki əldə olunmuş, təşkilatın inkışaf səviyyəsilə yaradılan ictimai məhsulla təyin edilir.

İqtisadi ədəbiyyatda "potensial" sözü bu və ya digər resurs növünə və ya onların məzmununa nəzərən geniş tətbiq olunur və sənaye müəssisələr də həmin resursların istehsal prosesində hazır məhsula çevrilməsini təmin etməlidir [8].

Ədəbiyyatda istehsal potensialı:mövcud resurslardan tam istifadə etməklə mümkün istehsal edilə biləcək real məhsul istehsalı, həcmi; istehsalın mövcud və potensial imkanları, istehsal amillərinin mövcudluğu, müəyyən resurs növləri təminatı; müəssisə resurslarından tam istifadə etməklə istehsal edilə biləcək məhsul həcmi; istehsalın potensial imkanları, istehsal amillərinin, zəruri resursların mövcudluğu kimi şərh edilir.

İqtisadi ədəbiyyatda potensialla bağlı: iqtisadi potensial, resurs potensialı, sənaye müəssisələrinin potensialı, istehsal potensialı, iş qüvvəsi potensialı və s. kimi terminlərdən istifadə olunur. Sənaye müəssisələrinin istehsal potensialı kateqoriyasının məzmununa dair iqtisadçı alimlərin fikirləri də müxtəlifdir. Belə ki, iqtisadçı alimlər

istehsal potensialını aşağıdakı kimi səciyyələndirmişlər. Məsələn akademik L.İ. Abalkinə görə istehsal potensialı resursların ümumiləşdirilmiş yığılmış xarakteristikasıdır [9]. İ.İ.Lukinov hesab edir ki, istehsal potensialı "bu və ya digər təsərrüfat sisteminin malik olduğu resursların kəmiyyət və keyfiyyətidir", D.A. Çernikovaya görə isə "İstehsal prosesində toplanan və qarşılıqlı əlaqəsi nəzərə alınmayan resursların məcmusudur".

Fikrimizcə, yuxarıda sadalanan təyinetmələrin çatışmayan cəhətləri ondan ibarətdir ki, bu yanaşmalarda istehsal potensialı bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olmayan, istehsal prosesində kənar mövcud olan "resurs bukleti"nin məcmusu kimi səciyyələnməmişdir. Belə yanaşma baxılan tərkib hissələri ilə istehsal potensialının tədqiqatını məhdudlaşdırır və bu resurslar arasındakı qarşılıqlı əlaqənin tədqiqi həmişə kənarə qalır.

İstehsal potensialı kateqoriyasının məzmununa digər yanaşmalar da mövcuddur. Belə ki, göstərilmiş kimi istehsal potensialı istehsal fəaliyyətinin nəticəsidir və qeyd olunur ki, onu aşağıdakı kimi təyin etmək olar: "...vahid vaxt ərzində məhsulun maksimal mümkün istehsal həcmidir..." [10]. Əvvəlki tədqiqatçılardan fərqli olaraq burada əsas diqqət "nəticəyə" yönəlmişdir. Lakin müəllif istehsal prosesinin mahiyyətini nəzərə almamış, bu isə bütövlükdə "istehsal potensialı" məfhumunu müəyyən qədər təhrif edir.

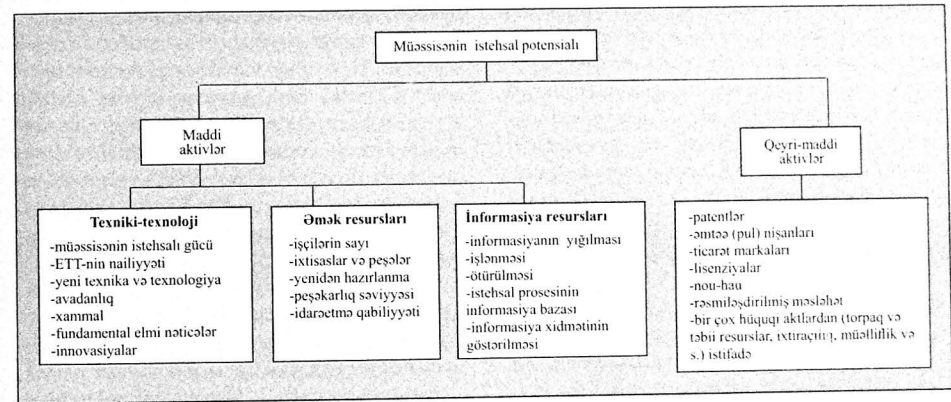
Başqa bir tədqiqatçı isə istehsal potensialı məfhumunu daha da konkretləşdirərək aşağıdakıları qeyd edir: "...istehsalın və əməyin optimal təşkili və işin iki, üç növbəli rejimində mövcud olan istehsal fondlarının bazasında əsas istehsal fəhələrinin müəyyən vaxt dövrü ərzində (məsələn, il) yerinə yetirə biləcəyi əmək məsrəflərinin (norma-saat) göstərilən ölçü vahidində işin həcmidir" [11].

Əgər sonuncu göstərilən ədəbiyyatlardakı nəticələri müqayisə etsək, görürük ki, L.D. Revutski istehsal potensialı məfhumunu şərh edərkən resursların (əsas fondlar, əmək resursları) mövcudluğuna toxunur, həmçinin əmək və istehsalın təşkilini şərt kimi qoyur [11]. Bununla belə, burada bir məqama fikir verilməlidir. Belə ki, bu tərifdə, əvvəla istehsal potensialının iş həcminə bərabərləşdirilməsi, ikincisi isə "əmək məsrəflərinin göstərilmiş ölçü vahidi"ndən istifadə edilməsi fikrimizcə, istehsal potensialında "əmək" tərkibinin payını artırır ki, bu da bir sıra sənaye sahələri üçün (məsələn, hasilat) qəbuləilməzdir.

Bəs, "istehsal potensialına" nə daxildir? Ümumi halda istehsal potensialı müəssisənin məcmu

resurslarını, məhsul (iş, xidmət) istehsalı həcmi, müəssisənin məhsul istehsalı imkanlarını (iş yerinə yetirmək, xidmət göstərmək) özündə cəmləşdirir. Müəssisənin istehsal potensialı maddi və qeyri-maddi texnologiyaların məcmusudur. Maddi aktivlər texniki, texnoloji, əmək, informasiya resurslarını əhatə edir.

Müəssisənin "istehsal potensialı" mürəkkəb bir mexanizmdir və bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan müxtəlif alt sistemlərin fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlıdır. İstehsal potensialına daxil olan alt sistemlər bir-birindən "izolə" edilmiş şəkildə fəaliyyət göstərə bilməzlər, çünki onlar bir "canlı orqanizmin", yəni müəssisənin tərkib hissələridir. İstehsal potensialının texniki-texnoloji alt sistemi özündə müəssisənin iqtisadi fəaliyyəti ilə bağlı bir sıra elementləri birləşdirir. Bu ilk növbədə, müəssisənin avadanlıqları və onların istehsal gücləri, məhsuldarlığın artırılması üçün yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi, avadanlıqların rekonstruksiyası və modernizasiyası, xammal və materiallardan səmərəli istifadə, elmi texniki tərəqqinin (ETT) nailiyyətlərini, o cümlədən innovasiyaların tətbiqini, fundamental tədqiqatların nəticələrini və s. istehsalata tətbiq etməklə müəssisənin potensialından maksimum istifadəni nəzərdə tutur (şəkil 1).

Şəkil 1. Müəssisənin istehsal potensialının hərəkəti (müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

Əmək resursları alt sistemində müəssisədə mövcud olan işçilər sayı, onların peşə və ixtisas tərkibi, peşəkarlıq səviyyələri, kadrların yenidən hazırlanması, onların idarəetmə qabiliyyəti və s. kimi məsələlər öz əksini tapmışdır.

Son zamanlar iqtisadi ədəbiyyatlarda "sənaye müəssisələrinin iqtisadi potensialı" terminindən geniş istifadə edilir [12]. Belə ki, T.V. Ponomarenkonun fikrincə, kompaniyanın iqtisadi potensialı,

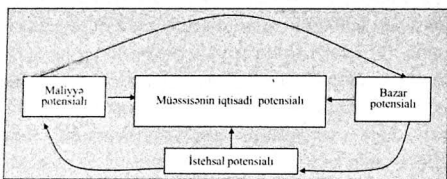
sərəncamında olan resurslardan səmərəli istifadə və təkrar istehsalı ilə fərtlənən məhsulun səmərəli istehsalı və reallaşdırılmasını təmin etmək üçün imkanlar səviyyəsini əks etdirir.

İqtisadi ədəbiyyatda müəssisənin iqtisadi potensialının quruluşuna dair müxtəlif fikirlər var. Bəzi iqtisadçılar bu "zəncirdə" elmi-texniki, ekoloji, investisiya, kadr və s. amillərin də əlavə olunmasını təklif edirlər. Fikrimizcə, bu amillər müəssisənin istehsal potensialının tərkibinə daxildir. İstehsal potensialı isə iqtisadi potensialın tərkib hissəsidir. Odur ki, "istehsal-maliyyə-bazar" üçlüyü iqtisadi prosesin tam açıqlanmasına imkan verir. Bu üçlüyün hər bir elementinə ayrıca nəzərə salmaq. Müəssisənin maliyyə potensialı aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır: müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsi kimi istehsal edilən məhsulların reallaşdırılmasından əldə edilən gəlir (mənfəət); müəssisənin maliyyə vəsaitlərindən investisiya məqsədilə istifadə edilməsi və onun reallaşdırılmasından əldə edilən gəlir; bank kreditlərinin cəlb edilməsi ilə müəssisənin istehsal imkanlarının artırılması hesabına istehsal olunmuş əlavə məhsulun reallaşdırılmasından əldə edilən gəlir. Müəssisənin istehsal potensialı aşağıdakıların məcmusundan ibarətdir: texniki,

texnoloji, innovasiya, təbii, əmək, təşkilati, informasiya potensialları. Bu potensiallara yuxarıda qismən də olsa toxunmuşduq və odur ki, burada onların adlarını sadalamaqla kifayətlənirik. Müəssisənin bazar potensialına, bura aşağıdakılar daxildir: istehsal amillərinin (torpaq, kapital, iş qüvvəsi, sahibkarlıq, informasiya) əldə edilməsi potensialı; müəssisəyə yeni iş qüvvəsinin cəlb edilməsi; müəssisənin istehsal etdiyi məhsulun (iş, xidmət)

reallaşdırılması potensialı.

İstehsal potensialı haqqında yuxarıda apardığımız tədqiqat göstərdi ki, bu məfhum çoxtərəflidir, sadalanan yanaşmalar isə bu kateqoriyanı bu və ya digər tərəfdən səciyyələndirir. İstehsal potensialına aid tədqiqatı yekunlaşdıraraq qeyd edirik ki, bizim fikrimizə istehsal potensialı mövcud resurslardan maksimum istifadə etməklə məhsul istehsalı imkanı kimi dəyərləndirilməlidir. Bu zaman mövcud istehsal gücləri, istehsal amilləri, onlar arasındakı qarşılıqlı əlaqələr nəzərə alınmalıdır (şəkil 2).

Şəkil 2. Müəssisənin iqtisadi potensialının quruluşu

İqtisadi potensialdan istifadənin təşkili və səmərəliliyini səciyyələndirən göstəricilər sisteminin təhlili və qiymətləndirilməsi.

Sənaye müəssisəsinin dayanıqlı fəaliyyəti və inkişafı səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, müəssisə fəaliyyətinin təşkilinin müxtəlif iqtisadi və təsərrüfat tərəflərinin nəzərə alınmasını zəruri edir. Qiymətləndirmə nəticəsində alınan nəticələr isə dinamik xarakter daşımalıdır. Bu mənada müəssisənin fəaliyyəti və inkişafın iqtisadi (maliyyə) dayanıqlığı məsələsi çox aktuallaşır. İqtisadi dayanıqlıq müəssisənin iqtisadi alt sistemlərinin özünün bütövlüyünü, yəni baxılan rejimdə fəaliyyətini saxlamaq qabiliyyətini əks etdirir ki, bu zaman müəssisənin daxili və xarici mühitinin nəzərə alınması çox vacibdir. İqtisadi dayanıqlıq göstəricisi sənaye müəssisəsinin iqtisadi alt sistemlərinin müəyyən vəziyyətini səciyyələndirir. Bu isə öz növbəsində sənaye müəssisəsinin gələcək inkişaf imkanları, onların reallaşdırılması yollarını ön plana çəkir. Beləliklə, sənaye müəssisəsinin iqtisadi dayanıqlığı kompleks və dinamik xarakterli olmaqla, onun təşkili bir sıra göstəricilər sisteminin təyin edilməsi ilə əlaqədardır.

Kompleks iqtisadi təhlilin birinci mərhələsi müəssisənin rəqəmlər vasitəsilə reytinginin təyin edilməsi ilə əlaqədardır ki, bunda əsasında matris üzərində əməliyyatların həyata keçirilməsi durur. Digər bir istiqamət sənaye müəssisəsinin maliyyə dayanıqlılığının qiymətləndirilməsi, onun maliyyə vəziyyətinin təhlili və müflisləşməsinin təyin edilməsini özündə birləşdirir. Burada müəssisənin

dayanıqlılığını əsasən onun maliyyə vəziyyətinin dayanıqlığı, müflisləşmə ehtimalı ilə əlaqələndirir. Burada bir məqama fikir verilməlidir. Belə ki, bu yanaşmada qərarların qəbulu maliyyə dayanıqlığına əsasən həyata keçirilir. Yəni bilavasitə müəssisənin fəaliyyətinin nəticələri ön plana çəkilir.

Bəzi iqtisadi ədəbiyyatlarda qeyd olunur ki, müəssisənin iqtisadi dayanıqlığı istehsal prosesində formalaşır, məhsulun reallaşdırılması və bölüşdürülməsi mərhələsində təmin olunur. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadi dayanıqlığı iki əsas funksional tərkib hissəyə ayırmaq təklif edilir [14]:

– istehsal-texniki, bura daxildir: texniki-texnoloji səviyyədə dayanıqlıq (əsas fondların yararlılıq və yeniləşmə göstəricilərlə səciyyələnilir); kadrların tərkibinin dayanıqlığı (kadrların sabitlik göstəricisi); istehsalın təşkili səviyyəsinin dayanıqlığı (müəssisənin bütün resurslarının ümumiləşdirilmiş resursverimi göstəricisi ilə səciyyələnilir).

– maliyyə-iqtisadi, bura daxildir: maliyyə dayanıqlığı (maliyyə dayanıqlılığının əmsalları çərçivəsində, dövrüvə vəsaitlərlə təminat və manevar qabiliyyəti); işgüzar aktivlik dayanıqlığı (kapitalın dövretmə, reallaşdırılmış məhsulun dəyəri, bazar payı göstəricilərlə xarakterizə olunur); rentabellik səviyyəsinin dayanıqlığı (məhsulun rentabelliği, əsas fəaliyyətin rentabelliği (satış), öz kapitalının rentabelliği göstəriciləri ilə açıqlanır).

Dünya təcrübəsini ümumiləşdirərək belə hesab olunur ki, bütün qiymətləndirici göstəricilər içərisində aşağıdakı dörd istiqamətə məhsul istehsalı və reallaşdırılması həcmi; maliyyə nəticələri fəaliyyəti; istehsal edilən məhsulun (iş, xidmət) elmi-texniki səviyyəsi və vəziyyəti; istehsal olunan məhsul (iş, xidmət) vahidinə xüsusi xərclər) aid göstəricilər sistemindən istifadə daha məqsədəuyğundur.

Bu metodiki yanaşmanın nəticələrindən müəyyən göstəricilər üzrə iqtisadi subyektlərin dayanıqlılığının kəmiyyət artımının qiymətləndirilməsində istifadə etmək olar.

Qeyd olunmalıdır ki, bazarda istehsalçı müəssisənin dayanıqlı vəziyyətini ümumilikdə üç element formalaşdırır: sistem daxili istehsal-satış mühiti; müəssisənin bazar mühitində fəaliyyəti; bazar mühiti. Bu tərkib elementlər bütövlükdə “istehsalçı-bazar-istehlakçı” zəncirinin fəaliyyətini tənzimləyir. Birinci element müəssisənin əsas istehsal-təsərrüfat fəaliyyətini məyyən edən, müəssisə çərçivəsində təchizat, istehsal, satış fəaliyyətinin idarə edilməsini, material-informasiya axını ilə təmin edir. İkinci element tələb və təklifi əlaqələndirən prosesləri idarə edir. Üçüncü ele-

ment isə müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində qarşılaşdığı bütün subyektlərlə əlaqələrinin idarə edilməsini təmin edir.

Müəssisənin dayanıqlı vəziyyətini səciyyələndirən bu üç elementin hər biri də müxtəlif tərkib hissələrinə malikdir. Beləki, birinci element: müəssisənin istehsal potensialı; istehsal resursları və fəaliyyət həcmi; müəssisənin maliyyə-iqtisadi sabitliyi ilə səciyyələnilir. İkinci element, yəni bazar mühitində müəssisənin fəaliyyəti: bazar mühitinin dəyişməsi; istehlakçı tələbinin ödənilmə dərəcəsi ilə xarakterizə olunur. Bazar mühiti olan üçüncü element isə: rəqabət mühitində müəssisənin fəaliyyəti; istehlakçıların bazar mühiti ilə xarakterizə olunur.

Baxılan metodiki yanaşmanın üstün və çatışmayan cəhətləri var. Yəni bu yanaşmanın müsbət tərəfini hesabatlarda müəssisənin müvafiq fəaliyyət alt sistemləri üzrə dayanıqlılığın nisbi lokal göstəricilər sisteminin tətbiq edilməsidir. Bu isə verilənlərin müqayisə oluna bilməsi problemini həll etməklə müəssisənin fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirməyə imkan verir. Bu metodiki yanaşmanın çatışmayan cəhəti kimi isə onu göstərmək olar ki, baxılan inteqral göstəricinin kəmiyyəti statikdir və baxılan vaxt anında müəssisənin vəziyyətini göstərir.

Qeyd edək ki, istehsal potensialının qiymətləndirilməsində ən geniş yayılmış dəyər yanaşmasıdır ki, bu da potensialın kəmiyyətinin pul ifadəsində ölçülməsini nəzərdə tutur. Dəyər yanaşması metodu istehsal potensialının ümumi dəyərini, onlardan istifadə edilməsi səmərəliliyini, həmçinin müəssisə alqı-satqı obyektinə olarsa onun dəyərini təyin etmək üçün istifadə olunur. Əksər hallarda dəyər yanaşması müəssisənin aktivlərinin təhlili, likvidlik göstəriciləri, maliyyə dayanıqlığı və mənfəətliyin (rentabelliğin) təyininə qulluq edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, bəzi iqtisadi ədəbiyyatlarda dəyər yanaşması metodu ilə əmək resurslarının təyin edilməsi mümkünlüyü qeyd olunur. Lakin burada bir neçə məqama fikir vermək lazımdır. Belə ki, iqtisadi tədqiqatçılar əmək resursları potensialını əmək haqqı, sosial xarakterli ödəmələri, personalın təhsil ilə əlaqədar xərcləri və s. xərclərin məcmusu kimi qəbul edir. İkincisi, bu müəlliflər elə iqtisadi kateqoriyaların cəmlənməsini təklif etdilər ki, fikrimizə onları toplamaq mümkün deyildir. Belə kateqoriylara müəlliflər əsas fondların dəyəri, məhsulun istehsal xərcləri, mənfəət hesabına ödəmələr və s. aid edirlər. Bu kateqoriyalar məhsul istehsalı, reallaşdırılması, ödəmələrlə bağlı olmaqla sanki müxtəlif is-

tiqamətli “vektorlardır”.

Fikrimizə, çox nomenklaturlu və çəşidli sənaye müəssisələrində, o cümlədən “Etilen-Polietilen” Zavodunda istehsal potensialını təyin etmək üçün təşkilatı baxımdan ən münasib metod dəyər yanaşmasıdır.

Bəzi müəlliflər istehsal potensialının təyini üçün ekvivalent metoddan istifadə etməyi təklif edirlər [12].

Sənaye müəssisələrinin istehsal potensialını təyin etmək üçün funksional metoddan da istifadə olunması təklif olunur. Bu metoda görə, istehsal potensialının ayrı-ayrı elementləri məhsul istehsalındakı paylarına görə təyin edilir. Sənaye müəssisəsinin iqtisadi potensialı mürəkkəb quruluşla malik olmaqla, onun daxili elementlərinin vəhdəti hesabına reallaşır. Bu daxili elementlərin ümumi məhsul istehsalındakı payını təyin etmək metodoloji cəhətdən çox çətindir.

İqtisadi ədəbiyyatda iqtisadi potensialla bağlı müəssisənin dəyərinin təyin edilməsində iki prinsipdən istifadə olunur [1, 12]. Müəssisə fəaliyyətində olan kimi qiymətləndirilir; müəssisənin ləğv dəyəri qiymətləndirilir. Müəssisənin dəyərinin qiymətləndirilməsinin onlarla metodikası mövcuddur, lakin adətən onları; əmlak, gəlir və müqayisəli yanaşma kimi qruplaşdırırlar.

Sənaye müəssisəsinin iqtisadi potensialını qiymətləndirərkən onun əmlak vəziyyəti də nəzərə alınmalıdır. Müəssisənin iqtisadi potensialının əmlak tərkibinin qiymətləndirilməsi müxtəlif əmsalları hesablanmasında təyin edilir. Belə ki, iqtisadi ədəbiyyatda bu məqsədlə fondverimi, fondtutumu, fondla silahlanmış göstəricilərdən istifadə olunur və bu göstəricilərin təyini alqoritmləri məlumdur. Bununla belə, əsas kapitalın tərkibi, hərəkəti və onlardan səmərəli istifadəni öyrənmək məqsədilə bir sıra başqa göstəricilərdən də istifadə olunur və onlar iki qrupda birləşdirilir. Birinci qrup göstəricilər əsas kapitalın hərəkətini səciyyələndirən əmsallardır; yeniləşmə, çıxma, yeniləşmənin intensivliyi və əsas kapitalın artımı. İkinci qrup göstəricilər əsas kapitalın vəziyyətini xarakterizə edən aşınma və yararlılıq əmsallarıdır.

Təsərrüfat subyektinin iqtisadi potensialı iki cür xarakterizə oluna bilər: müəssisənin əmlak vəziyyəti və maliyyə-təsərrüfat pozisiyası ilə. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin hər iki tərəfi qarşılıqlı əlaqədədir-əmlakın qeyri-səmərəli quruluşu, onun keyfiyyətsiz tərkibi maliyyə vəziyyətinin pisləşməsinə və əksinə gətirib çıxara bilər. V.V. Kovalyev bu analitik göstəricilərin təyin edilməsi üçün həm ekspress-metoddan, həm də detallı me-

todan istifadə etməyi tövsiyə edir.

Yəni, sənaye müəssisəsinin iqtisadi potensialla bağlı analitik göstəricilərinin ekspress-metodla hesablanması iki aspektdən: təsərrüfat subyektləri iqtisadi potensialının qiymətləndirilməsi, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi təhlilini tövsiyə edir. Birinci bölmənin özü də üç hissədən ibarətdir: əmlak və maliyyə vəziyyətlərinin qiymətləndirilməsi, hesabata "xəstə" xərclərin mövcudluğu. Ekspress – metodun ikinci hissəsi isə: mənfəətin qiymətləndirilməsi; dinamikliyin qiymətləndirilməsi; iqtisadi potensialın istifadə səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi. Bu bölmənin hər biri də özünəməxsus göstəricilərdən ibarətdir.

Təhlil göstərir ki, bu göstəricilər, onların dəyişmə tendensiyası kimi çox aydın iqtisadi interpretasiyaya malikdir.

Nəticə

1. İqtisadi potensial, elmi-texniki tərəqqi, innovasiya və qabaqcıl təcrübə, işçilərin peşəkarlıq səviyyəsi, optimal istehsal quruluşu, xammal-materialların keyfiyyəti, avadanlıqların maksimal mümkün gücü və s. əməlləri nəzərə almaqla istehsal potensialı, ölkənin, regionun, sənaye sahəsinin, müəssisəsinin məhsul istehsalı istiqamətində imkanlarını aşkar etməyi və onu reallaşdırmağı nəzərdə tutur. İqtisadi potensialın qiymətləndirilməsi bir sıra göstəricilər sistemi vasitəsilə həyata keçirilir.

2. Sənaye müəssisəsinin iqtisadi potensialı, onun nəzəri-metodoloji aspektləri, göstəricilər sistemi, bu sahədə mövcud yanaşmaların təcqi Azərbaycanın neft-kimya müəssisələrinin təmsilində onların təcrübə reallaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, bu məsələlər də müəssisənin gələcək inkişafı üçün xüsusi önəm daşıyır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. *Авдеенко В.И., Котлов В.А.* Производственный потенциал промышленного предприятия. М.: Экономика, 2005, с. 208.
2. *Глазьев С.Ю.* Теория долгосрочного экономического развития. – М.: Вла Дар, 1993, 310 с.
3. *Кулаков В.* Рынок рабочей силы: Основы теории и прогнозирования // Экономист, 1992, № 6, с. 50-55.
4. *Алиев Т.Н., Наджафов З.М., Бабаев М.Т.* Организация управления потенциалом нефтегазодобывающей отрасли. – Баку: Элм, 2009, 220 с.
5. *Дежкина И.П.* Потенциал промышленного предприятия: теоретические, методологические и управленческие аспекты. автор. дис... д.э.н., Москва, 2005, 20 с.
6. *Пшеничников А.А.* Планирование экономического потенциала предприятия // Экономист, 1992, № 4, с. 56-62.
7. *Борзенкова К.С.* Оценка экономического потенциала предприятия и повышение эффективности его использования. автор. дис... к.э.н., Белгород, 2003, с. 24.
8. *Валева Ю.С.* Диагностика производственно-финансового потенциала промышленного предприятия // Экономический анализ: теория и практика, 2007, № 1, с. 36-42.
9. *Абалкин Л.И.* Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики // Вопросы экономики, 1997, № 6, с. 4-12.
10. *Донец Ю.Ю.* Эффективность использования производственного потенциала. – Киев: Знание, 1998, 212 с.
11. *Ревутский Л.Д.* Потенциал и стоимость предприятия. – М.: Финансы и статистика, 2002, 208 с.
12. *Линкевич В.А., Гульманов С.Д.* Методика анализа эффективности потенциала компании // Экономический анализ: теория и практика, 2011, № 6, с. 20-26.
13. *Ковалев В.В., Волкова О.Н.* Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – М.: ТК Велби, изд-во "Проспект", 2004, 424 с.
14. *Брянцева И.В.* Рейтинговая оценка экономической устойчивости строительного предприятия // Экономика строительства, 2002, № 11, с. 20-27.

References

1. *Avdeenko V.I., Kotlov V.A.* Proizvodstvennyy potencial promyshlennogo predpriyatiya. – M.: Ekonomika, 2005, s. 208.
2. *Glaz' yev S.Yu.* Teoriya dolgosrochnogo ekonomicheskogo razvitiya. – M.: Vla Dar, 1993, 310 s.
3. *Kulakov V.* Rynek rabochey sily: Osnovy teorii i prognozirovaniya // Ekonomist, 1992, No 6, s. 50-55.
4. *Aliyev T.N., Nadzhajfov Z.M., Babajev M.T.* Organizatsiya upravleniya potentsialom neftegazodobyvayushchey otrasli. – Baku: Elm, 2009, 220 s.
5. *Dezhkina I.P.* Potentsial promyshlennogo predpriyatiya: teoreticheskie, metodologicheskie i upravlencheskie aspekty, avtor. dis... d.e.n., Moskva, 2005, 20 s.
6. *Pshenichnikov A.A.* Planirovaniye ekonomicheskogo potentsiala predpriyatiya // Ekonomist, 1992, No 4, s. 56-62.
7. *Borzenkova K.S.* Otsenka ekonomicheskogo potentsiala predpriyatiya i povysheniye effektivnosti yego ispol'zovaniya, avtor. dis... k.e.n., Belgorod, 2003, s. 24.
8. *Valeeva Yu.S.* Diagnostika proizvodstvenno-finansovogo potentsiala promyshlennogo predpriyatiya // Ekonomicheskiy analiz: teoriya i praktika, 2007, No 1, s. 36-42.
9. *Abalkin L.I.* Rol' gosudarstva v stanovlenii i regulirovanii rynochnoy ekonomiki // Voprosy ekonomiki, 1997, No 6, s. 4-12.
10. *Donets Yu.Yu.* Effektivnost' ispol'zovaniya proizvodstvennogo potentsiala. – Kiev: Znanie, 1998, 212 s.
11. *Revutskiy L.D.* Potentsial i stoimost' predpriyatiya. – M.: Finansy i statistika, 2002, 208 s.
12. *Linkevich V.A., Gul'manov S.D.* Metodika analiza effektivnosti potentsiala kompanii // Ekonomicheskiy analiz: teoriya i praktika, 2011, No 6, s. 20-26.
13. *Kovalev V.V., Volkova O.N.* Analiz khozyaystvennoy ustoychivosti predpriyatiya. – M.: TK Velbi, izd-vo "Prospekt", 2004, 424 s.
14. *Bryantseva I.V.* Reitingovaya otsenka ekonomicheskoy ustoychivosti stroitel'nogo predpriyatiya // Ekonomika stroitel'stva, 2002, No 11, s. 20-27.